

ORIGEN DEL TOPÒNIM SANTS

A Jordi Bruguera *in memoriam*

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), Barcelona

Correspondència: Secció Filològica de l'IEC,

c. Carme 47, 08001, 93 2701642

jmoran@iec.cat

Resum

L'origen del topònim *Sants*, que es troba en el nom de la parròquia de Santa Maria de Sants, ha estat objecte d'una llarga controvèrsia. Registrat per primera vegada l'any 991, és probable que provingui del culte de Tots Sants, difós pel fill de Carlemany, Lluís el Pietós, que va reconquerir Barcelona l'any 801.

Paraules clau

Sants, toponímia, Tot Sants, santa Maria.

Abstract. ORIGIN OF THE PLACE-NAME SANTS

The origin of the place-name Sants, found in the name of the parish of Santa Maria de Sants, has long been controversial. First recorded in the year 991, it is likely to derive from the cult of All Saints, spread by Charlemagne's son, Louis the Pious, who reconquered Barcelona in 801.

Key words

Sants, place-names, All Saints, Saint Mary.

En els noms propis de lloc que presenten un primer element hantotoponímic seguit d'un complement nominal, del tipus *Sant Martí de Provençals*, generalment aquest segon element no té caràcter religiós sinó geogràfic locatiu. A l'origen solen ser noms parroquials, esdevinguts noms de municipis pel fet que aquests s'han format a partir de l'àmbit social i territorial de les parròquies.

Aquest és el cas de la parròquia i de l'antic municipi de Santa Maria de Sants, agregat a Barcelona el 1897, i que correspon actualment al barri de Sants, que és el nom primitiu simplificat amb què ha estat conegut de sempre. Aquest topònim, però, presenta la singularitat que els dos elements originals, és a dir, Santa Maria i Sants, tenen un

caràcter religiós, fet que ha desorientat els qui n'han tractat l'origen i l'etimologia. N'és una mostra l'obra de l'erudit santsenc Jacint Laporta, el qual en el seu treball «Noticias históricas de Sans»,¹ de 1890, afirma:

Lo nom mateix de Sans se presta, y no poch, á engiponar una historia més ò menys sagrada de son origen; però tot lo que's diga en aquest sentit será poesia, no pas historia. Ni'm pendria la llibertat d'entretenirme en aquest punt, si no fos que he de consignar una afirmació d'un escriptor respectable, que coincideix ab l'opinió més generalment acceptada tractantse del origen de Sans.

En un llibre del distingit historiador de Catalunya D. Víctor Balaguer s'afirma que'l poble de Sans porta son nom y té son origen en una capella dedicada á dos sants, cosa que no apoya en cap testimoni, y que per altra part pot ser tan imaginaria com altràs semblants de creencia vulgar en la població; lo citat historiador diu seguidament que, segons sembla, s'establí al costat de dita capella una carniceria, que s'anomenà *Carnicería dels Sants*, reunirse al voltant d'aquesta algunas casas, que van constituhir la primitiva població. [...]

Es opinió d'alguns, y no gens indigna d'atendres, que'l poble de Sans va prendre son nom dels que aquí foren sacrificats en los primers segles del Cristianisme [... però] may s'ha trobat, no diré sepulturas romanas, sinó que ni'l més petit rastre de las civilizacions antigas, y això que s'han fet bonas excavacions per tots costats y en la part més centríca y vella de la població.

Més recentment s'hi refereix de manera sumària un altre erudit local, Josep M. Vilarrúbia-Estrany,² en aquesta ocasió empès per la normalització gràfica del topònim.

Com ha de ser SANS o SANTIS? [...] La T era defensada per tots aquells que asseguraven que en el nostre territori hi havia una capelleta dedicada als Sants Màrtirs, allí enterrats quan la persecució dels primers cristians. Per contra hi ha qui assegura que el topònim Sans fa referència a la bona sanitat de l'indret.

1. LAPORTA 1890: 45-46.

2. VILARRÚBIA-ESTRANY 1998: 19.

Si passem a considerar les dades històriques documentals, com diu Montserrat Pagès i Paretas,³

La primera citació del lloc de Sants és del 991, en el document de reconeixement testimonial de les rendes i possessions del monestir de Sant Pere de les Puelles realitzat després que, en l'escomesa d'al-Mansur contra la ciutat de Barcelona i el seu pla (985), es cremessin i perdessin les antigues escriptures. Que el lloc aparegui documentat aquest any, doncs, vol dir que de fet ja existia abans del 985. La citació es fa en dos llocs diferents del document: «Item vidimus et novimus munificentiam eidem pertinentia de vineis [...] Similiter et terras [...] et in *villa de Sanctos* cum illorum affrontationibus atque limitibus». Més endavant s'hi torna a insistir i es concreten una mica més les terres que el monestir tenia en diversos indrets de Sants: «Item novimus et vidimus indictione prefixa alias terras per partibus sequestratas in locum ubi dicunt *villa de Sanctos* [...]».

Encara que no figura en la primera documentació coneguda, podem deduir que aquesta vila medieval posseïa una església amb funcions parroquials l'advocació de la qual denominava tot el seu entorn.

Aquesta església és esmentada expressament l'any 1102, i el 1130 ja figura com a parròquia, però, de fet, fins al segle XIX fou una dependència o sufragània de la de Santa Maria del Pi, encara que, segons una tradició local, al principi la dependència fou en sentit invers, és a dir, que la del Pi depenia de la de Sants. La documentació més antiga que es conserva d'aquesta és del segle XVI, i la festivitat principal és dedicada tradicionalment al copatró sant Bartomeu, celebrada el 24 d'agost, que és precisament el dia de la festa major de Sants.

Quant a l'origen i al sentit de l'advocació de Santa Maria de Sants, podem deduir que no és probable que provinguí d'alguns suposats màrtirs d'aquesta localitat, que haurien de ser d'època preconstantiniana i dels quals no tenim cap prova. De fet, l'únic màrtir de què tenim notícia en l'àmbit antic de la diòcesi de Barcelona és sant Cugat.⁴

Exclosa aquesta possibilitat, creiem que l'advocació de Santa Maria de Sants es refereix a Tots Sants, és a dir, a tots aquells (i aquelles) que

3. PAGÈS 1997: 63.

4. GARCÍA 1966a.

es mereixen un culte de dulia, encapçalats per santa Maria, la més insigne de tots (i totes) per a la qual per aquest motiu el culte és d'hiperdulia. La festivitat de Tots Sants, de precepte, és una de les més importants de l'any litúrgic i se celebra amb solemnitat l'1 de novembre.

Quant a l'origen d'aquest culte a casa nostra, hem de descartar que sigui antic, és a dir, d'època romana o visigòtica, perquè no apareix en la litúrgia hispànica antiga, en la qual, i pel que fa a santa Maria, només se celebrava una festa sense títol especial el 18 de desembre.⁵

Passant a l'origen de l'advocació a Tots Sants, sabem que, des del segle IV almenys, se celebrava una festivitat dedicada a tots els màrtirs el 13 de maig. En aquest mateix dia de l'any 609 el papa Bonifaci IV va consagrar el Panteó de Roma, vinculat abans a tots els déus gentils, i el dedicà als seus substituïts cristians, és a dir, a santa Maria i tots els màrtirs (*sancta Maria ad Martyres*).

Paral·lelament a la festivitat del 13 de maig va aparèixer a partir del segle VIII la festa de l'1 de novembre dedicada no solament als màrtirs sinó a tots els sants i santes indistintament, que Veda el Venerable, erudit anglès dels segles VII i VIII, va relacionar amb la història del Panteó i que va prendre un gran increment a Occident durant el segle IX, impulsada per un altre anglès, Alcuí, seguidor de Beda i conseller de Carlemany.

L'any 835 el papa Gregori IV obté de Lluís el Piadós, emperador i fill de Carlemany, l'extensió d'aquesta festa de l'1 de novembre dedicada a tots els sants i santes, encapçalats per santa Maria, que arrela profundament en la pietat popular fins a esdevenir, com hem dit, una de les festes principals de la litúrgia occidental.⁶

Si tenim en compte que fou Lluís el Piadós precisament qui, essent encara rei d'Aquitània, impulsà per encàrrec del seu pare la reconquesta de la Marca Hispànica, és a dir, de la Catalunya Vella comtal, i, més concretament, qui va reconquerir Barcelona la tardor

5. GARCÍA 1966b; i VIVES 1946: xxvii i 67-81.

6. A més de la festivitat de Tots Sants, l'1 de novembre, l'abat Odiló de Cluny prescriví, sembla que l'any 992, que tots els monestirs que en depenien celebressin l'endemà, 2 de novembre, la commemoració de tots els fidels difunts. Aquesta commemoració fou adoptada per altres ordes religiosos i difosa entre el poble fidel almenys des del segle XII. Veg. EC, IX, s. v. *Ognisanti*; Olivari 1970: 165; Moran 1990: 118-119 i 162-164.

de l'any 801, després d'un llarg setge que deixà molt desarticulat el territori de Barcelona, no és estrany que, en la reordenació que seguí a aquest trasbals, fos dedicat un temple parroquial a la nova devoció de Tots Sants que en aquest moment es difonia, dedicat formalment a Santa Maria de (o dels) Sants,⁷ on es devien dipositar relíquies de sants provinents del Panteó romà. Aquesta advocació denominà tot l'àmbit dependent del centre religiós, que llavors també era el centre social i polític, sorgit després de la reconquesta de 801, com en el cas de les altres parròquies antigues del Pla de Barcelona.⁸

BIBLIOGRAFIA

- GARCÍA (1966a): Carmen García Rodríguez, «San Cucufate de Barcelona», dins *El culto de los santos en la España romana y visigoda*, Madrid, ps. 312-316.
- GARCÍA (1966b): Carmen García Rodríguez, «El culto de Nuestra Señora», dins *El culto de los santos en la España romana y visigoda*, Madrid, ps. 125-133.
- LAPORTA (1890): Jacint Laporta, «Noticias históricas de Sants», dins *La ilustració catalana*, tom XI, núm. 231.
- MORAN (1990): Josep Moran, *Les homilies de Tortosa*, Barcelona.
- OLIVAR (1970): Alexandre Olivàr, *El nou calendari litúrgic*, Barcelona.
- PAGÈS (1997): Montserrat Pagès i Paretas, «Sobre l'església romànica de Santa Maria de Sants, enderrocada al segle XIX», dins *Sants i la seva Marina al llarg de la història. I Jornades-Cobloqui d'Història Local de Sants-Montjuïc. Barcelona, 24, 25 i 26 d'octubre de 1997*, ps. 63-69.
- RABELLA (1997): Joan Anton Rabella, «La torre de Sants (antiga torre de Llull)», dins *Sants i la seva Marina al llarg de la història. I Jornades-Cobloqui d'Història Local de Sants-Montjuïc. Barcelona, 24, 25 i 26 d'octubre de 1997*, ps. 70-74.

7. Hem de tenir en compte que en el llenguatge tradicional no se solia aplicar l'article determinat en els complements nominals introduïts amb la preposició *de*, com es palesa encara en les expressions «vinc de Cerdanya» o en topònims com Sant Martí de Provençals.

8. Durant la baixa Edat Mitjana hi havia a Sants una gran possessió, que comprenia bona part del seu terme, centrada en un casal situat al costat de l'església, que devia ser continuació de la villa de Sants del segle X; veg. Rabella 1997: n. 3, 70-74.

VILARRÚBIA-ESTRANY (1998): Josep M. Vilarrúbia-Estrany, *Sants, Hostafrancs, la Bordeta*, Barcelona.

VIVES (1946): José Vives (ed.), *Oracional visigótico*, Barcelona.

SIGLES

EC *Enciclopedia cattolica*, Giuseppe Löw, Ciutat del Vaticà 1949-1954.